

ATROF-MUHIT VA IQTISODIY SAMARADORLIK: QARAMA-QARSHILIK VA UYG'UNLIK

Fayzullayev Jonibek Mambetsaliy o'g'li

ALFRAGANUS UNIVERSITY dotsenti, PhD

Ollayorov Behruzбек Sardor o'g'li

ALFRAGANUS UNIVERSITY Iqtisodiyot yo'nalishi talaba

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16832385>

ARTICLE INFO

Received: 11th August 2025

Accepted: 12th August 2025

Published: 13th August 2025

KEYWORDS

atrof-muhit, iqtisodiy samaradorlik, yashil iqtisodiyot, ekologik xavfsizlik, barqaror rivojlanish, O'zbekiston tajribasi, xalqaro tajriba

ABSTRACT

Ushbu maqolada atrof-muhit va iqtisodiy samaradorlik o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, mavjud qarama-qarshiliklar va ular orasida uyg'unlikka erishish yo'llari tahlil qilingan. Iqtisodiy o'sishni ekologik xavfsizlik bilan muvofiqlashtirish masalalari, O'zbekiston va xalqaro tajriba asosida o'rganilgan. Shuningdek, ekologik barqarorlikni ta'minlashda innovatsion yondashuvlarning o'rni ko'rib chiqilgan.

So'nggi o'n yilliklarda insoniyat taraqqiyoti tez sur'atlarda rivojlanmoqda. Sanoat, transport, energetika kabi tarmoqlarning o'sishi iqtisodiy samaradorlikni oshirayotgan bo'lsa-da, bu jarayon ko'plab ekologik muammolarni keltirib chiqarmoqda. Atmosferaga chiqayotgan zaharli gazlar, yer va suv resurslarining ifloslanishi, biologik xilma-xillikning kamayishi bu boradagi eng dolzarb muammolardandir. Iqtisodiy rivojlanish va ekologik barqarorlik ba'zan bir-biriga zid tushunchalar sifatida ko'riladi. Shu sababli ularning uyg'unligini ta'minlash zamonaviy global siyosat va iqtisodiyotning muhim yo'nalishiga aylangan. Ushbu maqolada ushbu masalaning nazariy asoslari, amaliy tajribalari va O'zbekiston kontekstidagi yondashuvlar tahlil qilinadi.

Atrof-muhit va iqtisodiy samaradorlik o'rtasidagi ziddiyatlar. O'zbekiston iqtisodiy jihatdan jadal rivojlanayotgan mamlakatlardan biri sifatida sanoatlashuv, infratuzilma qurilishi, transport tizimining kengayishi kabi sohalarida katta o'zgarishlarga erishmoqda. Biroq bu o'sish ekologik muvozanat hisobiga ro'y bermoqda. Iqtisodiy samaradorlikka erishish yo'lida atrof-muhitga sezilarli darajada zarar yetkazilmoqda. Sanoat korxonalari O'zbekistonda YIM tarkibining muhim qismini tashkil etadi. 2023-yil yakuniga ko'ra, sanoat ishlab chiqarish hajmi 15% dan ortiq o'sdi. Ammo bu korxonalarining aksariyati eskirgan texnologiyalarga asoslangan bo'lib, chiqindilarni to'liq filtrlash yoki utilizatsiya qilish tizimlari yetarli emas.[1]

- 2022-yilda atrof-muhitga chiqarilgan zararli moddalar hajmi 1,6 million tonnaga yaqinlashdi.
- Ayniqsa, Navoiy, Toshkent viloyati va Farg'ona vodiysidagi neft-gaz va kimyo sanoati zonalarida havo sifati keskin yomonlashmoqda.

Suv resurslarining ifloslanishi. O'zbekiston suvsiz iqlim zonasida joylashgan davlat bo'lishiga qaramay, suv resurslaridan foydalanish samaradorligi past. Sanoat va qishloq xo'jaligida

suvdan ortiqcha foydalanish, drenaj suvlari va tozalamasdan chiqariladigan oqova suvlar ekologik ziddiyatlarni kuchaytirmoqda.

- Amudaryo va Zarafshon daryolari havzalarida suv sifatining yomonlashuvi kuzatilmoqda.
- Qishloq xo'jaligida ishlatiladigan kimyoviy o'g'itlar va pestitsidlar tuproq va yerosti suvlari ifloslanishiga olib kelmoqda.[2]

Chiqindilar muammosi. 2023-yilda O'zbekistonda umumiy maishiy chiqindilar hajmi 6 million tonnadan oshgan. Aksariyat poligonlar ekologik standartlarga javob bermaydi, chiqindilar saralanmaydi va qayta ishlash darajasi 25% dan kam.

- Xususan, Toshkent shahri, Andijon, Samarqand va Qarshi kabi yirik shaharlarda chiqindilarni to'plash va utilizatsiya qilish tizimlari ortiqcha yuklama ostida qolmoqda.
- Atmosferaga chiqayotgan gazlar, ayniqsa issiqxona gazlari, yil sayin ko'paymoqda.

Qurg'oqchilik va iqlim o'zgarishi ta'siri. So'nggi yillarda O'zbekiston hududida global isish ta'siri yaqqol sezilmoqda:

- 2020–2024 yillar orasida yillik o'rtacha harorat 1,5°C ga oshdi.
- Cho'llanish jarayonlari Surxondaryo, Qashqadaryo, Buxoro va Xorazm viloyatlarida tezlashmoqda.
- Qurg'oqchilik qishloq xo'jaligi hosildorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda: 2023-yilda paxta va g'alla hosildorligi 8–10% ga pasaydi.[3]

Orol fojiasi – eng yirik ekologik inqiroz. O'zbekiston tarixidagi eng yirik ekologik falokat — Orol dengizining qurishi — iqtisodiy manfaatlar (sug'oriladigan yerlar hajmini kengaytirish) evaziga ekologik muvozanat buzilishining klassik misolidir.

- Orol dengizi 1960-yillarga nisbatan 90% dan ortiq qismini yo'qotgan.
- Qurigan dengiz tubidan har yili 75 million tonnagacha chang-ko'tarilgan sho'r zarralar atrof-muhitni ifloslamoqda.
- Qoraqalpog'iston Respublikasi va Xorazm viloyatida salomatlik va qishloq xo'jaligida salbiy oqibatlar kuchaygan.[4]

Uyg'unlikka erishish yo'llari. Atrof-muhit va iqtisodiy samaradorlik o'rtasida mavjud ziddiyatlar insoniyatning turmush tarziga, sog'lig'iga va kelajak avlodlar hayot sifatiga bevosita ta'sir qilmoqda. Shu sababli, iqtisodiy faoliyatni ekologik barqarorlik bilan uyg'unlashtirish dolzarb vazifaga aylangan. Bugungi kunda global darajada "yashil o'sish", "barqaror rivojlanish" va "ekologik iqtisodiyot" kabi yondashuvlar ushbu muvozanatga erishish yo'lidagi asosiy konsepsiyalar sifatida qaralmoqda. O'zbekiston ham bu yo'nalishda faol islohotlarni amalga oshirmoqda. Quyida ushbu uyg'unlikka erishishning asosiy yo'nalishlari batafsil bayon etiladi. Yashil iqtisodiyot konsepsiyasini joriy etish. Yashil iqtisodiyot resurslardan samarali foydalanish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash va chiqindilarni kamaytirish orqali iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlaydi. O'zbekistonda so'nggi yillarda:

- Sanoat tarmoqlarida energiyani tejoychi texnologiyalar joriy etilmoqda;
- Ekologik jihatdan toza transport vositalari (elektrobus, elektromobil) kengaymoqda;
- "Yashil hudud" va "Yashil makon" kabi davlat dasturlari orqali millionlab daraxtlar ekilmoqda.

Bu orqali ekologik muvozanat tiklanmoqda va iqtisodiy samaradorlik pasaymasdan, aksincha, innovatsion texnologiyalar orqali ortmoqda.[5]

Barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan strategiyalar. BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM) asosida O'zbekiston quyidagi yutuqlarga erishmoqda:

- BRM-7 doirasida 2030-yilgacha elektr energiyasining 25%ini qayta tiklanuvchi manbalardan olish ko'zda tutilgan;
- BRM-13 bo'yicha iqlim o'zgarishlariga qarshi chora-tadbirlar (issiqxona gazlarini qisqartirish, suv resurslarini tejash) amalga oshirilmoqda;
- Qishloq xo'jaligida suvni tejaydigan texnologiyalar joriy qilinib, iqtisodiy samaradorlik ortmoqda.[6]

Bunday yondashuvlar iqtisodiy faollikni cheklemasdan, uni ekologik xavfsizlik doirasida olib borishga xizmat qilmoqda. Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish. Energetika sektori sanoatning asosiy tarmoqlaridan bo'lib, ekologik yuklama jihatidan eng salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, O'zbekistonda quyosh va shamol energiyasi asosida ishlab chiqarish hajmini oshirish strategik vazifa sifatida qaralmoqda:

- 2024-yilga kelib quyosh elektr stansiyalari orqali 2,5 milliard kVt/soat elektr energiyasi ishlab chiqarildi;
- Masdar (BAA), ACWA Power (Saudiya Arabistoni) kabi xorijiy kompaniyalar bilan hamkorlikda yirik loyihalar amalga oshirildi;
- Shamol elektr stansiyalari orqali Qoraqalpog'iston, Buxoro va Navoiyda minglab MW elektr energiyasi ishlab chiqarilmoqda.

Bu orqali iqtisodiy ehtiyojlar ta'minlanayotganda, tabiiy resurslar saqlanib qolmoqda. Ekologik monitoring va raqamli nazorat tizimlarini kuchaytirish. Tabiiy muhitni doimiy monitoring qilish ekologik muvozanatni ta'minlashda muhim omildir. O'zbekistonda:

- Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi tomonidan 2022–2024 yillarda 20 dan ortiq shaharda ekologik nazorat punktlari o'rnatildi;
- Uzhydromet real vaqt rejimida havodagi ifloslantiruvchi moddalarni (PM2.5, SO₂, CO) o'lchab, hisobotlar e'lon qilmoqda;
- Raqamli texnologiyalar asosida chiqindilar harakatini monitoring qilish tizimlari yo'lga qo'yildi.[7]

Ekologik huquqiy bazani takomillashtirish. Muvozanatni ta'minlashda qonunchilik muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonda:

- 2023-yilda "Ekologik nazorat to'g'risida"gi Qonun kuchga kirdi;
- "Yashil soliq" tizimi ishlab chiqilmoqda – ya'ni, ekologik zarar yetkazgan korxonalar uchun soliq stavkasi ortadi, yashil texnologiyalarga o'tganlarga esa imtiyoz beriladi;
- Ekologik muvofiqlik sertifikatlari joriy qilinmoqda.

Bu chora-tadbirlar orqali iqtisodiy subyektlar ekologik majburiyatlarni bajarishga rag'batlantirilmoqda. Aholi ekologik ongi va madaniyatini oshirish. Uyg'unlikka erishishda ijtimoiy ongni oshirish strategik ahamiyatga ega:

- Maktablarda ekologik fanlar o'qitilmoqda, oliy o'quv yurtlarida "Yashil iqtisodiyot" kurslari joriy etilmoqda;

- OAV va ijtimoiy tarmoqlarda chiqindi saralash, suvni tejash, daraxt ekish bo'yicha ommaviy kampaniyalar olib borilmoqda;
- "Yashil makon", "Bir million daraxt" aksiyalari orqali fuqarolarning ekologik faolligi oshirilmoqda.

Ekologik madaniyat darajasi ortgan sayin, iqtisodiy faoliyat ham tabiiy resurslarni ehtiyotkorlik bilan boshqarishga yo'naltiriladi. Yuqorida keltirilgan yo'nalishlar atrof-muhit va iqtisodiy samaradorlik o'rtasidagi ziddiyatlarni kamaytirib, ularning uyg'unligini ta'minlashga xizmat qiladi. O'zbekiston bu borada nafaqat qonuniy va texnologik asoslar yaratmoqda, balki xalqaro tajribani ham hisobga olgan holda barqaror rivojlanish yo'liga chiqmoqda. Bu esa uzoq muddatli iqtisodiy farovonlik va sog'lom ekologik muhitni ta'minlash uchun zaruriy shartdir.

O'zbekiston tajribasi. O'zbekiston Respublikasida iqtisodiy o'sish va atrof-muhit muhofazasini uyg'unlashtirish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan. So'nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar, xalqaro tashabbuslar va milliy dasturlar bu sohada muhim natijalarga erishilayotganini ko'rsatadi.

Yashil iqtisodiyotga o'tish bosqichlari. O'zbekiston 2019-yildan boshlab "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi"ni ishlab chiqdi. Bu strategiya doirasida quyidagi yo'nalishlarda ishlar olib borilmoqda:

- Energiya samaradorligini oshirish: sanoat korxonalarida energiyani tejavchi texnologiyalar joriy qilinmoqda;
- Qayta tiklanuvchi energiya manbalari: 2025-yilgacha 8 GW quyosh va shamol elektr stansiyalari qurilishi rejalashtirilgan;
- Chiqindilarni boshqarish tizimi: 2023-yilda "Qattiq maishiy chiqindilar to'g'risida"gi Qonun qabul qilindi. [8]

Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM) doirasidagi milliy siyosat. O'zbekiston BMTning 2030-yilgacha bo'lgan Barqaror rivojlanish maqsadlarini (BRM) qo'llab-quvvatlab, ularni milliy siyosatga integratsiya qilgan. Shu asosda:

- 2021-yilda Barqaror rivojlanish bo'yicha Milliy komissiya tashkil etildi;
- 2022-yilda 16 ta BRM indikatorlari asosida Milliy hisobot e'lon qilindi;
- Iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish, toza suv, chiqindilarni kamaytirish bo'yicha strategik rejalar ishlab chiqildi.

Qurilish va sanoatda ekologik yondashuvlar. O'zbekistonda urbanizatsiya va sanoatlashtirish jarayonlarida atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha aniq mexanizmlar joriy qilinmoqda:

- Yangi bino va inshootlar uchun ekologik ekspertiza majburiy etib belgilangan;
- EIA (Environmental Impact Assessment) tizimi orqali yirik investitsiya loyihalarining atrof-muhitga ta'siri baholanmoqda;
- Sement va kimyo sanoatida filtratsiya tizimlari yangilanmoqda (misol: Qizilqumsement, Navoiyazot).

Qayta tiklanuvchi energiya bo'yicha yirik loyihalar. O'zbekistonda quyosh va shamol energiyasidan foydalanish borasida quyidagi yutuqlar qayd etilgan:

- Navoiy viloyatida Masdar kompaniyasi tomonidan 100 MW quvvatga ega quyosh elektr stansiyasi ishga tushirildi (2022);
- Buxoro, Jizzax, Qashqadaryo viloyatlarida 500–1000 MW quvvatli shamol stansiyalari qurilmoqda;
- Energiya ishlab chiqarish hajmi 2024-yilda 2,5 mlrd kVt/soatga yetdi.

Ekologik madaniyat va fuqarolik jamiyatining faolligi. Aholi o'rtasida ekologik ongni oshirish, yoshlar ishtirokini rag'batlantirish maqsadida:

- "Yashil maktab" loyihalari amalga oshirilmoqda;
- Ko'ngillilar harakati kengaymoqda (masalan, "Ekofest", "Yashil hudud" loyihalari);
- Ekologik ta'lim oliy ta'lim muassasalarida majburiy fan sifatida joriy etilgan.

O'zbekistonning atrof-muhit va iqtisodiy samaradorlik o'rtasida uyg'unlikka erishish yo'lida qilayotgan harakatlari tizimli va bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Yashil texnologiyalar, qayta tiklanuvchi energiya, ekologik ta'lim va xalqaro hamkorlik orqali mamlakat:

- ekologik xavfsizlikni mustahkamlashga,
- barqaror iqtisodiy o'sishga erishishga,
- xalqaro obro'-e'tiborini oshirishga erishmoqda.

Xulosa va takliflar. Zamonaviy davrda atrof-muhit muhofazasi va iqtisodiy samaradorlik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash har bir mamlakat oldidagi dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Iqtisodiy rivojlanish jarayonida ko'plab davlatlar ishlab chiqarishni kengaytirish, infratuzilmani modernizatsiya qilish, sanoat salohiyatini oshirish orqali o'sishga erishmoqda. Ammo bu jarayon ko'pincha tabiiy resurslarning haddan tashqari ekspluatatsiyasi, ekologik buzilishlar va salbiy iqlim o'zgarishlari bilan hamrohlanmoqda. Aynan shu holat atrof-muhit va iqtisodiy samaradorlik o'rtasida ziddiyatlarni keltirib chiqarmoqda. Shu bilan birga, xalqaro tajriba ko'rsatmoqda: iqtisodiy o'sish ekologik barqarorlik bilan uyg'un holda amalga oshirilsa, bu uzoq muddatli ijobiy natijalarga olib keladi. Ya'ni ekologik xavfsiz texnologiyalar, yashil energetika, chiqindisiz ishlab chiqarish, ekologik ta'lim kabi omillar iqtisodiy samaradorlikni kamaytirmasdan, aksincha, uni mustahkamlaydi. O'zbekiston tajribasi shundan dalolat beradiki, so'nggi yillarda yashil iqtisodiyot, qayta tiklanuvchi energiya, atrof-muhitni muhofaza qilish borasida ijobiy siljishlar kuzatilmoqda. "Yashil makon", "Yashil energiya", "Ekologik toza transport" kabi tashabbuslar nafaqat ekologik holatni yaxshilashga, balki iqtisodiy salohiyatni kuchaytirishga ham xizmat qilmoqda. O'zbekistonda atrof-muhit va iqtisodiy samaradorlik o'rtasidagi uyg'unlikni yanada mustahkamlash uchun quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. Yashil iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha strategik hujjatlarni yangilash va ijrosini ta'minlash
– "Yashil iqtisodiyot" konsepsiyasi asosida davlat budjetida ekologik loyihalarga ajratiladigan mablag'lar ulushini oshirish.
2. Sanoat sohasida ekologik texnologiyalarni keng joriy etish
– Chiqindisiz va energiya tejankor texnologiyalarni rag'batlantirish uchun soliq imtiyozlari berish.
3. Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini jadal rivojlantirish
– Quyosh, shamol va bioenergiya loyihalarini xususiy sarmoyadorlar bilan hamkorlikda amalga oshirish.

4. Atrof-muhit monitoringi va nazorat tizimini kuchaytirish
– Ekologik ko'rsatkichlarni raqamli texnologiyalar orqali muntazam kuzatib borish (masalan, AI asosidagi monitoring tizimlari).
5. Ekologik ta'lim va targ'ibotni kuchaytirish
– Maktabgacha ta'limdan boshlab ekologik madaniyatni shakllantirishga qaratilgan davlat dasturlarini ishlab chiqish.
6. Hududiy ekologik strategiyalarni ishlab chiqish
– Har bir viloyatning iqlim va ekologik holatidan kelib chiqqan holda mahalliy darajadagi ekologik rejalashtirishni amalga oshirish.
7. Xalqaro hamkorlikni kengaytirish
– BMT, UNDP, Green Climate Fund kabi tashkilotlar bilan ekologik investitsiyalar va grantlar asosida hamkorlikni rivojlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. (2024). Iqtisodiy faoliyat va atrof-muhit bo'yicha statistik ma'lumotlar – www.stat.uz
2. Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi. (2023). O'zbekiston Respublikasida ekologik holat to'g'risida hisobot – www.env.uz
3. FAO Uzbekistan. (2024). Qishloq xo'jaligi va iqlim ta'siri – www.fao.org/uzbekistan
4. UNDP Uzbekistan. (2022). Orolbo'yi mintaqasining ekologik va ijtimoiy rivojlanish modeli – www.undp.uz
5. Mo'minov M. Yashil iqtisodiyot asoslari, Toshkent, 2022.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi. Barqaror rivojlanish maqsadlari: Milliy sharh, 2023.
7. Uzhydromet rasmiy sayti: <https://uzhydromet.uz>
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktabrdagi PQ-4477-sonli qarori; Energetika vazirligi hisobotlari, 2023.
9. X. Karimov, "Ekologik xavfsizlik va iqtisodiy rivojlanish". – T.: Fan, 2019.
10. Мэтякубов, А. Д. (2022). Развитие промышленности и её роль в национальной экономике. In Инвестиции, градостроительство, недвижимость как драйверы социально-экономического развития территории и повышения качества жизни населения (pp. 153-159).
11. Jonibek, F. (2020). The Role and Importance of the Production of Building Materials in the Development of the Economy of Uzbekistan. Бюллетень науки и практики, 6(12), 292-296.
12. Файзуллаев, Ж. (2022). ИШЛАБ ЧИҚАРИШ КОРХОНАЛАРИНИНГ БОШҚАРУВ УСУЛЛАРИ. Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot, 1(21), 43-49.
13. Juraevich, T. A. (2018). Assessment of Internal Audit for the Management of Environmental Quality and Ways to Improve them. IMPACT: International Journal of Research in Humanities, Arts and Literature (IMPACT: IJRHAL), 6(2), 145-150.
14. Alisher, T. (2024). Moliyaviy hisobotning xalqaro Standartlari o'zbekiston uchun Qanday afzallik tomonlari mavjud. Alfraganus, (1 (6)), 27-31.
15. Tuychiev, A., & Ismoilkhodjaev, I. (2018). ACCOUNTING OF BUDGET EXTERNAL FUNDS IN THE BUDGET ORGANIZATION AND IMPROVING ITS EFFECTIVENESS. International Finance and Accounting, 2018(4), 6.
16. Мэтякубов, А. Д., & Болтаев, У. Т. (2021). Тенденция экономического развития производства строительных материалов в Республике Узбекистан. Бюллетень науки и практики, 7(3), 243-249.

17. Туйчиев, А. Ж. (2018). СТАТИСТИЧЕСКАЯ АУДИТОРСКАЯ ВЫБОРКА В ТЕСТАХ НА СРЕДСТВА УПРАВЛЕНИЯ. In АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА, СТАТИСТИКИ И НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ (pp. 94-106).
18. Matyakubov, A., & Matrizayeva, D. (2019). SUSTAINABLE ECONOMIC GROWTH WITH INNOVATIVE MANAGEMENT IN UZBEKISTAN. Theoretical & Applied Science, (8), 250-257.
19. Matrizayeva, D. (2020). Role of Innovative Management in Providing Economic Growth in Industrial Enterprises. Bulletin of Science and Practice, 6(4), 303-308.
20. Mambetsaliy o'g'li, F. J. (2022). INNOVATIVE GROWTH OF THE REGION'S BUILDING MATERIALS INDUSTRY USING THE CLUSTER APPROACH. Conferencea, 239-245.

